

СТАНОВИЩЕ ЮДЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ БУКОВИНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

О. О. Ісупова, І. І. Мартинчук

Анотація. У дослідженні розглянуто єврейську етнічну громаду Буковини, долі євреїв у повоєнний період. Ми зупинились на вивченні долі конкретних особистостей з середовища єврейської громади, з'ясовуючи через їхні спогади соціально-економічний стан, пріоритети суспільного життя за радянської влади. Були з'ясовані чисельність, віковий склад, міграційні тенденції усередині єврейської людності. Розкриті фактори і напрямки діяльності єврейської громади Буковини у повоєнний період, з'ясовані стан суспільно-політичного життя єврейських громад у досліджуваній період.

Методами дослідження, які значно допомогли у вивченні історії євреїв Буковини, виступають методи історизму, ретроспективи та перспективи, що використані за-для реконструкції історичних подій та кількісно-статистичний метод для аналізу матеріалів, котрі пов'язані з етнодемографічними процесами.

Ключові слова: етнічна історія, єврейська етнічна спільнота, юдейська громада, Буковина, Україна.

Юдейська спільнота Буковини належить до найстарших і найбагатших у культурному сенсі єврейських громад світу. За останні кілька роки єврейський рух в Україні став впливовою суспільною силою. З'являються культурні та просвітницькі центри, клуби, недільні та загальноосвітні заклади освіти, дитячі табори тощо.

Етнічна ідентичність євреїв України – це відчуття спільності і, водночас, відмінності від інших етнічних спільнот, усвідомлення її представниками належності до єврейської світової спільноти. Цей принцип ґрунтується на визнанні основних духовних принципів існування єврейського народу, збереження ментальності, традицій, звичаїв, народних обрядів, національної мови й культури.

29 березня 1944 р. місто Чернівці було звільнено від румунсько-німецьких військ частинами 1-го Українського фронту. Тисячі євреїв-чернівчан та буковинців, депортованих до Трансністрії, отримали можливість повернутися до рідних місць. Ті, хто перебували в евакуації, поверталися до міста впродовж 1945–1946 рр. На відміну від євреїв центральної та східної частин України, буковинське єврейство було у кращому становищі: вони поверталися до своїх домівок, переважна більшість яких не постраждала від бомбардувань. З 4100 будинків у Чернівцях під час війни було зруйновано тільки 75 [30, арк. 6]. В порівнянні з довоєнним періодом, коли Чернівці були містом жвавого спілкування, гамірливим «Вавилоном», весна 1944 р. зустріла колишніх в'язнів мовчанням. У місті нараховувалося близько 20 тис. городян, переважно єврейської національності. Решта городян пішла разом з відступаючою румунською і німецькою арміями. Мертва тиша була у маленьких містах і містечках Буковини. «В таких містах як Сторожинець, Вижиця, Герца, Новоселиця в день приходу Червоної Армії не було жодної людини» – зазначалося у доповідній записці Чернівецького обкому КРУ [1, арк. 6].

Знесилені та залякані люди, босі, у лахмітті, що пережили нелюдські страждання, добиралися до міста повільним потоком. «Наша родина була розкидана по різних таборах Вінниччини. Але коли Червона армія нас визволила, ми вирішили дочекатися бабусю і тіток у Могилеві-Подільському і разом повертатися до Чернівців, – згадувала чернівчанка Клара Кац, яка разом з родиною пройшла жахиття таборів Печори, Сказинець та Могилева-Подільського. «Ми сіли на потяг, що мав привезти нас до Чернівців. Але тільки-но проїхали декілька станцій, почалося бомбардування фашистськими літаками. Всі люди повибігали, поховалися. Знову були вбиті і поранені. До Чернівців вирішили добиратися селами, пішки» [2]. Як правило, до Чернівців поверталися тільки жінки, діти та старі. Більшу частину чоловічого населення одразу після звільнення з таборів мобілізували до трудової армії на відбудову зруйнованих об'єктів.

Єврейський письменник Нафталі Серф-Кон, перебуваючи у Чернівцях восени 1944 р., у листі до Єврейського антифашистського комітету (ЄАК), так оцінював становище

буковинських євреїв у 1944 р.: «Після звільнення Червоною Армією євреїв з таборів та гетто Трансністрії повернулись до Чернівців, проте у місто їх не пустили. Людям довелося чекати у передмісті Жучка біля мосту по той бік Прута. Їх гнали, а в окремих випадках били, в місто не пускали...». Можна зрозуміти драматизм і трагізм ситуації містян, що прагнули якомога швидше опинитися вдома. Роки жакіть, знесилення породили у них страх майбутнього. «Етнічна клаустрофобія» часто змушувала євреїв неадекватно реагувати на життєві ситуації, а прикрі випадковості воєнного і повоєнного часу інтерпретувати як антисемітські настрої. Проте керівництво області повністю заперечувало жорстоке ставлення до депортованих, а їхнє призупинення перший секретар Чернівецького обкому КП(б)У І. С. Зеленюк пояснював небезпекою можливих бомбардувань міста фашистськими літаками та браком продовольства для новоприбулих чернівчан [3].

Три роки таборів сформували у колишніх в'язнів синдром недовіри до сусідів. Навіть, у місті їм було лячно перебувати у середовищі неєвреїв. «Нам вдалося добратися до Чернівців через передмістя Роша. Ми були такими страшними і брудними, що коли просили у людей попити води, на нас накричали як на собак. Ми були вражені. В таборах вінницькі жінки під страхом смерті кидали нам варену картоплю. А на батьківщині пошкодували дати води. Ніхто не зрадив нашому поверненню. Кому потрібні жебраки? – розповідала Клара Кац. – До свого будинку ми не пішли. Ми всього і всіх боялися» [2].

Економічна ситуація у Чернівцях після звільнення була вкрай важкою. Одним з проявів цього було жорстке нормування продуктів для населення. Для офіцерів Червоної армії існував офіцерський пайок, працюючим громадянам на продукти харчування видавалися талони. За майже повної відсутності товарів у крамницях існував чорний ринок з астрономічними цінами. «До війни моя мама була домогосподаркою, тому ніякої професії не мала і талонів на продукти у нас не було. В основному ми жили на те, що моя мама брала речі в людей, які вони не носили і продавала на ринку. За виручені гроші ми мали пару рублів на хліб», – згадувала чернівчанка Меліта Зейлер [2]. Серед продавців та перекупників було багато євреїв, і така ситуація створювала гострий соціальний антагонізм.

Буковинські євреї, що повернулися до своїх домівок, повинні були пройти перереєстрацію і заповнити анкету, що містила інформацію про національність, соціальну приналежність, політичну активність та ін. За даними секретаря Чернівецького обласного комітету КП(б)У І. Зеленюка, станом на 27 квітня 1944 р. у Чернівцях мешкало 17 341 особа єврейської людності, що складало 42 % від усієї кількості містян. Для порівняння: українців у цей час проживало 11962 особи, румунів – 6280 осіб, поляків – 5243 особи, росіян – 240 осіб, німців – 173 особи, угорців та чехів – 36.

Масове прибуття євреїв відбувалося не тільки у Чернівцях, а й в Хотинському та Сторожинецькому районах. Прибуття євреїв на Буковину відбувалося настільки швидко, що вже на 15 липня 1944 р. в усій Чернівецькій області нараховувалося 52570 євреїв (7,7 % від 674902 загальної кількості мешканців) [1, арк.4]. Щоправда, більшість їх була місцевого походження. До Сторожинця повернулося тільки 10 родин, що там раніше проживали, до Садгору – 5. З Трансністрії повернувся вцілілий син боянського цадика [4].

Документи повоєнної доби свідчать, що радянська влада особливо не виділяла категорію єврейських громадян, що повернулися з таборів. Ніякого статусу жертв постраждалих від фашистського геноциду влада, звісно, їм не надала, а Чернівецьку область розглядала як таку, що звільнена від окупантів і виходила з свого основного завдання – відновити та затвердити радянську систему управління на території Буковини у найкоротший термін та найповніше використати всі людські ресурси для переможного завершення війни. Національна приналежність і стать для остаточної перемоги не грали ніякої ролі. На противагу СРСР, у Румунії були створені Буковинське земляцтво, безперешкодно діяли єврейські благодійні громадські організації, надходила допомога від ДЖОЙНТу – саме отому частина євреїв Буковини сподівалася якнайшвидше перебратися до Румунії.

Першою проблемою, з якою зіткнулися колишні в'язні, була проблема житла. Як правило, корінні чернівчани не наважувалися займати вільні квартири, а прагнули

повернути свої помешкання. Проте, часто-густо, їхні квартири виявлялися заселеними. «Коли відступили німці, багато людей з міста виїхало. Утворився вакуум. Люди з Трансністрії хлинули в Чернівці і позаймали квартири. Ми спізналися трошки, тому що прожили рік у Кишиневі. А ті, хто приїхали в 45-му туди (у Чернівці), той жив у люксовських, прекрасних, чудових квартирах», – згадувала єврейка з Бессарабії Сара Шпитальник [5].

Активніші громадяни намагалися боротися з несправдою, йшли жалітися у радянські органи. Скарги на дискримінацію євреїв після реевакуації надходили у Єврейський антифашистський комітет. 18 травня 1944 р. С. Міхоеле та Ш. Епштейн направили В. Молотову від імені ЄАК листа, де вони звертали увагу радянського урядовця на перешкоди, які влада чинить щодо єврейського населення. Щоправда, лист залишився без відповіді. Згодом таке активне втручання ЄАК та лобіювання інтересів виключно представників єврейської людності стане причиною припинення діяльності ЄАК.

У жовтні 1944 р. РНК СРСР прийняла рішення про створення спеціального відомства – управління Уповноваженого РНК СРСР у справах репатріації. Щоправда, основне коло проблем, що вирішувало відомство, стосувалося репатріантів, які потрапили в німецьке рабство за межами СРСР. Буковинські євреї з Трансністрії належали до внутрішньопереміщених осіб, проте все одно підпадали під опіку управління. У Державному архіві Чернівецької області зберіглася довідка, датована 3 березня 1946 р., в якій йшлося про обстеження підприємств, на яких виявлено ряд осіб єврейської національності, що повернулися з Румунії та Трансністрії й «гостро потребують одягу. Їм видано грошову допомогу в сумі 300 карбованців» [6].

Слід зазначити, що з літа 1944 р. у Чернівцях почала діяти громадська організація «Раввинат», яка надавала матеріальну підтримку євреям, що повернулися з Трансністрії. Чутки про це швидко поширилися серед релігійних євреїв, що прискорило концентрацію сільських євреїв у місті. Активна діяльність єврейських громад міста одразу викликала насторогу та призвела до перших арештів. З вересня 1944 р. стали ширитися чутки, що влада хоче припинити діяльність Ради євреїв Буковини, а вже 7 грудня 1944 р. у причетності до підпільної єврейської організації, що займалася антирадянською агітацією, були звинувачені С. Дорегер, Ш. Коганський, Г. Абрагам, А. Злочевер, Г. Фурман та А. Барак. Вироком Особливої наради Г. Абрагама та Ш. Коганського позбавили волі на 8 років, А. Барака, С. Дорегера та Г. Фурмана – на 5 років таборів. А. Злочевер помер під час слідства 25 січня 1945 р. Впродовж 1944–1945 рр. були заарештовані рабин синагоги Ю. Давид, лікар-ветеринар М. Зомер, адвокати І. Бурдейник, З. Мольдацер, лікар-терапевт Г. Маргуліс та ряд представників єврейської інтелігенції [7]. Радянська влада жорстоко зреагувала на бажання євреїв зберегти самоврядування, а будь-які симпатії сіонізму розцінювала як антирадянську агітацію.

Гнітюча атмосфера невідомості була присутня у кожній єврейській родині. Навіть повернення до рідних місць не могло позбавити страху, який супроводжував їх упродовж трьох останніх років. І до війни, і за часів румунського правління, буковинські євреї усвідомлювали свою упослідженість, а війна ще раз підкреслила їхню несхожість та жорстоко виокремила серед інших народів. Тисячі хворих людей з порушеною психікою, що лякались кожного різкого руху, боялись вийти на вулицю; сотні інвалідів, що не могли самостійно пересуватися, доживали останні дні; тільки знесилені діти повертали до життя матерів, що з останніх сил дбали про їх майбутнє. Для багатьох колишніх в'язнів життя і далі було кошмаром, бо ті, хто вижили, винувалили себе у тому, що не змогли врятувати родину.

В 1944 р. до Чернівців з румунських трудових таборів повернувся Пауль Целан. Він продовжив своє навчання у Чернівецькому державному університеті, але уся його поетична творчість до кінця життя буде наскрізь пронизана болем втрати рідних. 1 липня 1944 р. в листі до товариша він напише: «Дорогий Еріх, на два дні в Києві (у відрядженні) і радий випадку написати лист, який швидко дійде до тебе. Твої батьки здорові, Еріх, ти не уявляєш собі, як багато. Моїх батьків розстріляли німці. В Краснопольці на Бузі. Еріх, ex Еріх...» [5].

Пауль Целан вважав себе винним у смерті матері, бо на ніч арешту батьків він не зумів відмовити їм, що в будинку залишатися не варто, врешті пішов один ночувати до друзів.

Ще один важливий момент невдалої, на нашу думку, повоєнної адаптації буковинського єврейства – безсилля розпочинати комерцію у країні і розуміння, що радянські закони не дозволяють приватну торгівлю і бізнес. Нова радянська дійсність не залишала їм ілюзій, а розбурханий війною антисемітизм поодинокими дикими вчинками змушував буковинських євреїв залишати рідну домівку.

Війна породила жорстокість. Чернівецькі євреї, що пережили життя у гетто, знали, що близько 20 000 чернівчан отримали авторизацію, яка врятувала їх від депортації. Але, повернувшись, знову зрозуміли свою упослідженість. Багаті змогли відкупитися при румунах, їм вдається це робити і при новій владі. Злякані новою агресивною радянізацією, обурені зневажливим ставленням, затравлені невідомістю, а нерідко просто безпорадні у незнанні мови, євреї Чернівців і Буковини нелегально, користуючись відкритими кордонами, почали емігрувати до Румунії.

У підсумку можна припустити, що важкий психологічний стан людей, що пережили нелюдські страждання у Трансністрії, виштовхував їх з рідних місць, де все нагадувало про довоєнне минуле. Легкі на підйом, готові до гірших часів, злякані новими чутками і старими спогадами, євреї Буковини прагнули швидше залишити радянську територію. Будучи вдячними Радянському Союзу за звільнення від фашизму, вони все одно інтуїтивно обирали Румунію, де сподівалися заховатися від радянських трудових мобілізацій, відбудовних робіт та влитися у єврейське життя. Поодинокий антисемітизм у буковинських селах та бойові дії Червоної армії проти УПА унеможлилювали відродження традиційних ремесл і промислів. Значна частина ортодоксальних сільських євреїв, не бажаючи асимілюватися та інтегруватися у міське середовище, покладалася на рішення своїх рабинів, які були прибічниками еміграції до Палестини. Агресивна радянізація, підозріле ставлення до місцевих пришвидшували відштовхування євреїв з Буковини, а економічний інтерес «нових» радянських чиновників до єврейської власності створювали умови для пришвидшення переселенського руху євреїв Буковини та звільнення місця для нових радянських управлінців.

Abstract. The study examines the Jewish ethnic community of Bukovina, the fate of Jews in the postwar period. We focused on studying the fate of specific individuals from the Jewish community, finding out through their memoirs the socio-economic situation, the priorities of public life under Soviet rule. The number, age, and migration trends of the Jewish population were clarified. The factors and directions of activity of the Jewish community of Bukovina in the post-war period are revealed, the state of social and political life of the Jewish communities in the studied period is clarified.

The research methods that have significantly helped in the study of the history of the Jews of Bukovina are the methods of historicism, retrospectives and perspectives used to reconstruct historical events and the quantitative-statistical method for analyzing materials related to ethno-demographic processes.

Keywords: ethnic history, Jewish ethnic community, Jewish community, Bukovyna, Ukraine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 817. 92 арк.
2. Інтерв'ю Яворської І. з Кларою Кац, Бертою Миюнц та Йосипом Борсуком. Чернівці, 2013, лютий.
3. Дробязко Л. Репрессированные еврейские писатели Украины (документы архивно-следственных дел и материалы их частных архивов). Нафтали Серф-Кон. *Голокост і Сучасність*. 2003. № 2. С. 16.
4. History of the Jews in the Bukovina. Tel Aviv: Olamenu, 1962. Volume 2. 230 p.
5. Інтерв'ю з В. Кіршенблатом. Чернівці, 2013, серпень.
6. Державний архів Чернівецької області. 1944. Спр. 35. Арк. 109.
7. Марусик Т. В. Єврейська інтелігенція Буковини і радянська влада (40-ві роки 20 ст.). *Проблеми історії*. Дніпропетровськ: Центр «Ткума», Запоріжжя: Прем'єр, 2005. Вип II. С. 106.